

İBN ABDÜLHAKEM, Abdullah

(عبد الله بن عبد الحكيم)

Ebû Muhammed Abdullâh

b. Abdilhakem

b. A'yen b. Leys el-Mâlikî

(ö. 214/829)

İmam Mâlik'in

önde gelen talebelerinden.

Ailesi aslen Kızıldeniz sahilindeki Eyle'-ye (Akabe) 16 mil mesafede bulunan Hakl köyündendir. Bu sebeple Haklî nisbesiyle de anılır. Dedesi A'yen Mısır'a gelince İskenderiye'ye yerleşti ve büyük servet kazandı. Oğlu Abdülhakem burada doğdu, fıkıh tahsil etti ve burada öldü. Abdullah da 150 (767) yılında İskenderiye'de doğdu. Bu tarih bazı kaynaklarda 154 (771) ve 156 (773) olarak da geçmektedir. Babasından ve bölgenin ileri gelen âlimlerinden ders alan İbn Abdülhakem daha sonra öğrenim için Hicaz, Suriye, Irak ve Yemen'e gitti. Bizzat İmam Mâlik ile onun önde gelen öğrencilerinden Eşheb el-Kaysî, İbn Vehb ve İbnü'l-Kâsım'dan hadis ve fıkıh okudu. İmam Mâlik'ten *el-Muvaṭṭa'*ı dinledi ve rivayet etti. Ayrıca Esed b. Furât, İsmâil b. Ayyâş, İmam Şâfiî, Abdürrezzâk es-San'ânî, Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî, Süfyan b. Uyeyne, İbn Uleyye, Abdullah b. Lehîa, Leys b. Sa'd gibi birçok âlimden hadis okudu. Hadis münekkitlerince sika ve sadûk olarak nitelendirilen İbn Abdülhakem'den de oğulları Muhammed, Abdurrahman, Abdülhakem ve Sa'd'ın yanı sıra Ebû Yezîd el-Karâtisî, İbn Habîb, İbn Nümeyr, İbnü'l-Mevvâz, Rebî b. Süleyman el-Cizî, Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, Sahnûn b. Saîd, Hârûn b. İshak el-Hemedânî gibi âlimler hadis rivayet ettiler.

İbn Abdülhakem'in Mısır'da ilmi otoritesi yanında siyaset alanında da etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İsâ b. Münkedir onun tavsiyesi üzerine Vali Abdullah b. Tâhir tarafından Mısır'a kadı tayin edildi (211/826). Kendisi de şahitlerin tezkiyesi konusunda onun danışmanlığı görevini üstlendi. Halife Me'mûn'un, kardeşi Mu'tasım'ı Mısır'a vali tayin etmesinden (214/829) rahatsız olan bazı ileri gelenlerin isteği üzerine Kâdî İbnü'l-Münkedir halifeye bu hoşnutsuzluğu bildiren bir mektup yazdı; bunu haber alan Mu'tasım kadıyı azletti ve onunla birlikte yakın dostu İbn Abdülhakem'i de mektubun yazılmasında rolü bulunduğu gerekçesiyle hapsedtirdi. Halbuki İbn Abdülhakem ka-

diya bu mektubu göndermemesini tavsiye etmişti. Hapiste rahatsızlanan İbn Abdülhakem genellikle belirtildiğine göre 21 Ramazan 214'te (22 Kasım 829), İbn Hibbân'a göre ise 213 yılında vefat etti ve İmam Şâfiî'nin kabri yanına defnedildi. Kendisinden sonra fetva makamına oğlu Muhammed geçti. Ebû'l-Arab et-Temîmî, İbn Abdülhakem'in mihne olayı sırasında yakılarak öldürüldüğüne dair bir rivayet naklederse de (*Kitâbü'l-Miḥan*, s. 258) mihne olayı onun vefatından sonra meydana gelmiştir. Ancak İbn Abdülhakem'in oğulları bu olay sırasında sorgulanmış, büyük oğlu Abdülhakem işkence altında ölmüştür.

İbn Abdülhakem, döneminde İmam Mâlik'in ve öğrencilerinin fikhini ve metodolojisini en iyi bilenlerden biri olarak kabul edilmiş, hocalarının hüküm çıkarmada takip ettiği usulü çok iyi bilmesi ve yeni meselelere bunu uygulaması ile dikkati çekmiştir. Eşheb'den sonra Mısır'da Mâlikî mezhebinin fetva mercii olan İbn Abdülhakem, fetvaları ve eserleriyle İmam Mâlik'in ve öğrencilerinin fikhini kendisinden sonraki nesillere aktarmış, Mâlikî mezhebinin oluşmasında emeği geçmiş, *el-Muḥtaşarü'l-kebîr* adlı eseri Bağdatlı Mâlikîler tarafından medreselerde temel kaynak olarak kullanılmıştır. Kâdî İyâz'ın belirttiğine göre *el-Muvaṭṭa'* ve *el-Müdevvene*'den sonra Mâlikî mezhebine ait kitaplar arasında İbn Abdülhakem'in muhtasarları kadar ilgi gören başka bir eser olmamıştır (*Tertibü'l-medârik*, III, 366). Ancak onun İmam Mâlik'ten yaptığı rivayetler mezhep içinde İbnü'l-Kâsım, Eşheb ve emsallerinin rivayetleri kadar güvenilir sayılmamıştır (Hattâbî, I, 4). İbn Abdülhakem'in dostu olan İmam Şâfiî 199 (815) yılında Bağdat'tan Mısır'a gittiğinde onun evinde misafir kalmış, buradaki ikameti süresince kendisinden büyük destek görmüş ve onun yanında vefat etmiştir. İbn Abdülhakem İmam Şâfiî'nin kitaplarını yazmış ve oğlu Muhammed'i onun derslerine göndermiştir.

Eserleri. 1. *Sîretü (Menâkıbü) 'Ömer b. 'Abdî'azîz 'alâ mâ revâhü'l-İmâm Mâlik b. Enes ve aşhâbüh.* Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz hakkında yazılan ilk biyografi kitabı olup müellifin ilmi titizliği ve Ömer b. Abdülazîz'in yaşadığı döneme oldukça yakın bulunması sebebiyle bu konuda yazılan en güvenilir kaynaklardan biri kabul edilir. Müellifin oğlu Muhammed'in rivayet ettiği eseri önce Ahmed Ubeyd neşretmiş (Kahire 1346/

1927, 1373/1954; Beyrut 1967, 1404/1984), daha sonra bu neşri esas alan Muhammed Rewâs Kal'acî ara başlıkları değiştirmek ve anlaşılması güç bazı kelimeleri açıklamak suretiyle kitabı yeniden yayımlamıştır (Halep, ts.). Eserin gözden geçirilip notların eklendiği bir neşri de Ahmed Abdüttewvâb İvaz tarafından gerçekleştirilmiştir (*el-Halîfetü'l-'âdil 'Ömer b. 'Abdî'azîz ḥâmisü'l-Hulefâ'i'r-râşidîn*, Kahire 1994). 2. *el-Muḥtaşarü'l-kebîr fi'l-fıkh.* İbn Vehb, Eşheb ve İbnü'l-Kâsım ile kendisinin İmam Mâlik'ten rivayet ettiği yaklaşık 18.000 meseleyi ihtiva eden eserin bazı bölümleri Fas Karaviyyîn Kütüphanesi'nde (nr. 810, vr. 1^a-32^b) bulunmaktadır. Ebû Bekir el-Ebherî'nin bu esere yazdığı *Şerḥu'l-Muḥtaşari'l-kebîr fi'l-fıkh* adlı şerhin de bazı bölümleri günümüze ulaşmıştır (Mektebetü'l-Ezher, Fıkhü Mâlikî, nr. 1655; Herzogliche Bibliothek zu Gotha, nr. 1143). 3. *el-Muḥtaşarü'l-evsaf.* 4000 fikhî meseleyi ihtiva eden eserin iki rivayeti olup Karâtisî rivayetinde bulunan hadislerle, sahâbe ve tâbiîn sözlerine müellifin oğlu Muhammed ile Saîd b. Hasân'ın rivayetinde yer verilmemiştir (Kâdî İyâz, III, 365; İbn Ferhûn, II, 208, 420). 4. *el-Muḥtaşarü's-şâgîr.* *el-Muḥtaşarü'l-evsaf*'ın 1200 meseleyi ihtiva eden bir hulâsası olup *el-Muvaṭṭa'*'daki bilgilerle sınırlanmıştır. Bu eseri de Ebû Bekir İbnü'l-Verrâk ve Ebû Bekir el-Ebherî'nin şerhettikleri kaynaklarda belirtilmektedir. Ebû'l-Kâsım Ubeydullah b. Muhammed el-Berkî'nin (ö. 291/904), *el-Muḥtaşarü's-şâgîr*'e İmam Ebû Hanîfe, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Evzâî ve Süfyan es-Sevrî'nin görüşlerini ilâve etmek suretiyle telif ettiği *Ziyâdetü'l-ihlâfî fukahâ'i'l-emşâr fi Muḥtaşari İbn 'Abdilhakem* adlı eser günümüze ulaşmıştır (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 966; krş. Kâdî İyâz, III, 366; İbn Ferhûn, I, 460; II, 167). Fıkıh tarihi açısından büyük önem taşıyan bu esere İbn Ramazan diye bilinen Ebû'l-Hasan Ali b. Ya'kûb ez-Zeyyât, Berkî'nin zikretmediği bazı fakihlerin görüşlerini ilâve etmiştir. Ubeydullah b. Ömer el-Bağdâdî eş-Şâfiî ise yine Berkî'nin bu eserine Dâvûd ez-Zâhirî, İbn Uleyye, Leys b. Sa'd ve İbn Cerîr et-Taberî'nin görüşlerini eklemiştir (Kâdî İyâz, III, 367). 5. *el-Mesâ'il ve ecvibetühâ.* Bir nüshası günümüze ulaşmıştır (Sezgin, I, 464). Müellifin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *el-Ehvâl*, *el-Menâsik*, *el-Ḳazâ' fi'l-bünyân*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Abdülhakem, *Sîretü 'Ömer b. 'Abdil'azîz* (nşr. M. Revvâs Kal'acî), Halep, ts. (Mektebetü'r-Rebî'), neşredenin girişi, s. 3-4; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Flügel), s. 199; Ebû'l-Arab, *Kitâbü'l-Miḥan* (nşr. Yahyâ el-Cübürî), Beyrut 1408/1988, s. 258; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, V, 105-106; Kindî, *el-Vülât ve'l-kuḍât* (Guest), s. 431, 433-436, 440-441; Beyhakî, *Menâkıbü's-Şâfi'i* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1970, II, 263, 331; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 347; Hat-tâbî, *Me'âlimü's-sünen*, Beyrut 1411/1991, I, 4; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik* (nşr. Abdül-kâdir es-Sahrâvî), Rabat 1982, I, 21; III, 363-368; Sem'ânî, *el-Ensâb*, IV, 179; Yâkût, *Mu'ce-mü'l-büldân*, II, 278; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, X, 220-223; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XV, 191-194; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 34-35; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzhreb*, I, 419-421, 460; II, 167, 208, 420; Makrîzî, *el-Mukaffa'el-kebir* (nşr. M. el-Ya'lâvî), Beyrut 1411/1991, IV, 402-403; V, 393, 411; Brockelmann, *GAL*, I, 186; Sezgin, *GAS*, I, 464, 467-468, 477; C. Avvâd, *Aḳdemü'l-maḥtûḫâtü'l-'Arabîyye fi mektebâtü'l-'âlem*, Bağ-dad 1983, s. 204; M. Âbid el-Fâsî, *Fihristü maḥ-tûḫâtü Hîzâneti'l-Ḳaravîyyîn*, Dârülbeyzâ 1400/1980, II, 483-484; M. Muranyî, *Dirâsât fi meşâ-dirü'l-fıkhü'l-Mâlikî* (trc. Saîd Buhayrî v.dğr.), Bey-rut 1409/1988, s. 22-35; F. Rosenthal, "İbn 'Abd al-Ḥakam", *EJ*² (İng.), III, 674; Nûrullah Kisâyî, "İbn 'Abdülhakem", *DMBİ*, IV, 183-184; Jonathan E. Brockopp, "Early Islamic Jurisprudence in Egypt: Two Scholars and Their Mukhtasars", *IJMES*, XXX/2 (1998), s. 167-182.

SAFFET KÖSE

İBN ABDÜLHAKEM,
Ebû Abdullah

(أبو عبد الله ابن عبد الحكم)

Ebû Abdillâh Muhammed
b. Abdillâh b. Abdilhakem
b. A'yen el-Mâlikî
(ö. 268/882)

Fakih ve muhaddis.

15 Zilhicce 182 (27 Ocak 799) tarihinde doğdu. İmam Mâlik'in talebesi olan babasının yanı sıra Mâlik'in önde gelen diğer öğrencileri Eşheb el-Kaysî, İbn Vehb ve İbnü'l-Kâsım'dan fıkıh okudu. On yedi yaşlarında iken, Mısır'a gelen İmam Şâfiî'nin derslerine katıldı. Fıkha karşı olan alâkası ve zekâsının parlaklığı sebebiyle Şâfiî'nin takdirini kazandı ve uzun bir süre onun derslerine devam etti. Hocasının hastalığı esnasında ders halkasının idaresi konusunda Büveytî ile aralarında tartışma çıktığı, İmam Şâfiî kendi yerine Büveytî'yi tayin edince meclisini terkederek *er-Red 'ale's-Şâfi'i fîmâ ḥâlefe fihi'l-Kitâb ve's-Sünne* adında bir eser kaleme aldığı söylenirse de (meselâ bk. Sübkî, II, 69) İbn Abdülhakem'in böyle bir sebeple ki-

tap yazdığı iddiası ihtiyatlı karşılanmalıdır (krş. Kādî İyâz, IV, 160). Şâfiî'nin, yerine İbn Abdülhakem'i tayin etmeyeşine o sırada henüz yirmi iki yaşlarında bir genç oluşu sebep gösterilebileceği gibi (Mustafa Şek'a, s. 201) onun esasen Mâlikî fıkıh tahsil etmiş olması ve öncelikle bu mezhebe bağlı bulunmasının bunda etkili olduğu da düşünülebilir.

Adı geçen hocaları yanında İbnü'l-Mâcişûn, Eyyûb b. Süveyd, Şuayb b. Leys, Yahyâ b. Sellâm, Ka'nebî, Abdullah b. Nâfi' es-Sâiğ gibi hocalardan da hadis dinleyen ve hadis münekkittlerince güvenilir kabul edilen İbn Abdülhakem'den Nesâî, İbn Huzeyme, İbnü'l-Mevvâz, Ebû Ca'fer et-Tahâvî, Ebû Hâtîm er-Râzî, Abdurrahman b. Ebû Hâtîm er-Râzî, Ebû Bekir İbn Ziyâd en-Nisâbü'rî, Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Ebû Ca'fer et-Taberî gibi âlimler rivayette bulunmuştur. Kıraat konusunda da yetmişli olan İbn Abdülhakem bu ilmi İmam Şâfiî'den tahsil etmiş, kendisinden de Ahmed b. Mes'ûd ez-Zübeyrî, Muhammed b. Ahmed b. Hamdân, İbn Cerîr et-Taberî ve Muhammed b. Süleyman b. Mahbûb gibi âlimler kıraat dersi almışlardır. İbn Abdülhakem 15 Zilkade 268'de (6 Haziran 882), diğer bir rivayette göre ise 269 (882-83) yılında Kahire'de vefat etti ve babasının yanına defnedildi.

Babasının vefatından sonra Mısır'da Mâlikîler'in fetva mercii olan İbn Abdülhakem, yaşadığı dönemde Müzenî ile birlikte Mısır'ın önde gelen iki büyük âliminden biri olarak kabul edilir. Bazı âlimler kendisini Sahnûn ile mukayese ederek ondan daha bilgili olduğunu belirtirler. İbn Abdülhakem, döneminin ilim muhitlerinde saygın bir yer edinmiş, İslâm dünyasının değişik bölgelerinden gelen birçok âlim kendisinden faydalanmıştır. İbn Huzeyme, "Fukaha içerisinde sahâbî ve tâbiîlerin görüşlerini ondan daha iyi bilen birini görmedim" derken Muhammed b. Futays, "Yolculuğum sırasında 200 kadar âlimle görüştüm, içlerinde Muhammed b. Abdülhakem gibisine rastlamadım" sözünü takdirini belirtmiştir.

Ehl-i sünnet akidesine bağlılığı ve doğru sözlülüğüyle de tanınan İbn Abdülhakem Abbâsî Halifesi Vâsiḳ-Billâh zamanında halku'l-Kur'ân meselesi hususunda sorgulanmak üzere Bağdat'a Kādîlkudât İbn Ebû Du'ad'a götürülmüş, ancak idarecilerin istediği cevabı vermeyince Mısır'a geri gönderilmiştir. Bu olaylar sırasında kardeşleriyle birlikte uğradığı baskılar yü-

zünden bir müddet gizlenen İbn Abdülhakem, Mu'tezilî olan Mısır Kadısı İbn Ebû'l-Leys el-Esam'dan kötü muamele görmüş, kendisi hapsedilmiş, mallarına el konmuş ve evi yağmalanmıştır. Ancak Mütevekkil-Alellah döneminde serbest bırakılarak bazı malları iade edilmiştir.

İbn Abdülhakem'in İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden ders alması ve ayrıca İmam Şâfiî'nin derslerine devam edip iltifatına nâil olması, her iki mezhep imamının görüşleri konusunda bilgi sahibi olmasına imkân sağlamıştır. Biyografisinin hem Mâlikî hem Şâfiî tabakat kitaplarında yer alması da bu sebeptendir. Her ne kadar delilini güçlü bulduğu konularda İmam Şâfiî'nin görüşlerini tercih etmişse de genellikle İmam Mâlik'in görüşlerine bağlı kalmış, bundan dolayı görüşlerine daha çok Mâlikî literatüründe yer verilmiştir. Nitekim Şâfiî fakih ve tabakat müellifi Sübkî, İbn Abdülhakem'in Şâfiî'nin mezhebinden ayrılmış bir Mâlikî olduğunu, bununla birlikte biyografisini Ebû Âsım el-Abbâdî ve İbnü's-Salâh'a uyarak eserine aldığını, bunların da Şâfiî fakihlerinin İmam Şâfiî'nin bazı görüşlerini onun aracılığıyla nakletmeleri sebebiyle bunu yaptıklarını belirtir (*Tabakât*, II, 68). Kādî İyâz, İbn Abdülhakem'in Şâfiî'den sonra ders halkasının başına getirilmesine gücenerek bu mezhepten ayrıldığına dair bazı Şâfiî kaynaklarında yer alan bilginin bir esasa dayanmadığını, İbn Abdülhakem'in aslında Mâlikî fıkıh tahsil ettiğini ve bu mezhebe mensup olduğunu, ayrıca Şâfiî'den de faydalandığını kaydederek (*Tertîbü'l-medârik*, IV, 160).

İbn Abdülhakem'in kaynaklarda adı geçen eserleri şunlardır: *er-Red 'ale's-Şâfi'i fîmâ ḥâlefe fihi'l-Kitâb ve's-Sünne* (*Red 'ale's-Şâfi'i fîmâ vaka'a lehû min ḥilâfin li'l-ḥadîsi'l-müsned*), *Aḥkâmü'l-Ḳur'ân*, *er-Red 'alâ fuḳahâ'i (ehli'l-'Irâk, Edeb (Âdâb)ü'l-kuḍât, el-Veşâ'ik ve's-şurûḫ, el-Müvellledât, er-Rücû' 'ani's-şehâde (şehâdât), ed-Da'vâ ve'l-beyyinât, es-Sebk ve'r-remy, İhtîşârü kütübi Eşheb, er-Red 'alâ Bişr el-Merîsî, en-Nücâm, Kefâlet, Kitâbü'l-Mücâlese, Ziyâdetü ḥilâfi's-Şâfi'i ve Ebî Ḥanîfe fi'l-Muḥtaşari's-şagîr li-'Abdillâh b. 'Abdilhakem* (Kādî İyâz, IV, 159-160; İbn Ferhûn, II, 164-165).

Babasına ait *Sîretü 'Ömer b. 'Abdil'azîz* adlı eserin bazı kütüphane kataloglarında ve bibliyografik eserlerde (Sezgin, I, 474) İbn Abdülhakem'e nisbet edilmesi eseri onun rivayet etmesinden kaynaklan-